

८. अर्थशास्त्राशी परिचय

सांगा पाहू !

अ.क्र.	तपशील	अंदाजे खर्च (रुपये)
(१)	रोजचा आहार (नाश्ता, जेवण इत्यादी.)	६,०००/-
(२)	पोशाखाचे दोन संच विकत घेणे.	२,०००/-
(३)	शालेय साहित्य विकत घेणे.	५००/-
(४)	वैद्यकीय खर्च	४५०/-
(५)	मनोरंजन	५००/-
(६)	मोबाइल देयक	१,०००/-
(७)	फळे, भाजी इत्यादी विकत घेणे.	१,०००/-
(८)	सार्वजनिक प्रवासखर्च (बस, रेल्वे, रिक्शा इत्यादी.)	२,६००/-
(९)	वीजदेयक	१,५००/-
(१०)	पर्यटन	४,०००/-
(११)	बँकेचा हप्ता.	३,०००/-
	एकूण	₹ २२,५५०/-

समजा, तुमचा या महिन्याचा खर्च वरीलप्रमाणे आहे आणि मासिक उत्पन्न रुपये २०,०००/- आहे. तुमचे उत्पन्न व होणारा खर्च यांचा ताळमेळ बसवण्यासाठी तुम्ही या महिन्यात वरीलपैकी कोणत्या बाबींना प्राधान्यक्रम द्याल ते ठरवा.

तुमच्या प्राधान्यक्रमानुसार वरील तक्ता खर्चासहित पुन्हा लिहा व वर्गात चर्चा करा.

(शिक्षकांसाठी सूचना- विद्यार्थ्यांनी लिहिलेले प्राधान्यक्रम पाहून त्याप्रमाणे आवश्यकतेनुसार उत्पन्न व खर्च यांचे व्यवस्थापन कसे करावे लागते, हे स्पष्ट करावे.)

भौगोलिक स्पष्टीकरण

वरील कृतीच्या चर्चेतून तुमच्या असे लक्षात येईल, की व्यक्तिगत किंवा कौटुंबिक व्यवस्थापन हे मुख्यतः उत्पन्न व खर्च म्हणजेच आर्थिक घटकांशी संबंधित असते. यातूनच अर्थशास्त्राचा जन्म झाला.

अर्थशास्त्र ही संज्ञा ओईकोनोमिया (OIKONOMIA) या ग्रीक शब्दापासून बनली आहे. याचा अर्थ 'कौटुंबिक व्यवस्थापन' असा आहे. कौटुंबिक व्यवस्थापन व अर्थशास्त्र यांत बरेचसे साम्य आहे.

वेळ, पैसा, श्रम, भूमी व साधने यांचा प्रभावीपणे वापर कसा करावा, हे अर्थशास्त्रामुळे समजते. विविध साधनांचा वापर करून लोकांच्या अमर्याद गरजा कशा भागवल्या जातात, याचा अभ्यास अर्थशास्त्रात केला जातो. लिओनेल रॉबिन्स यांच्या मते, अमर्याद गरजा (हाव) आणि मर्यादित, दुर्मीळ व पर्यायी उपयोगाची साधने यांचा मेळ घालणाऱ्या मानवी प्रयत्नांचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे अर्थशास्त्र होय.

कुटुंबाचे जसे आर्थिक व्यवस्थापन असते, तसेच गावांचे/शहरांचे, राज्यांचे, देशाचे व जगाचे देखील आर्थिक व्यवस्थापन असते.

भौगोलिकदृष्ट्या विचार केल्यास विशिष्ट भूप्रदेशातील उत्पादन, वितरण, तसेच वस्तू व सेवांचा उपभोग यांच्याशी संबंधित असलेले उपक्रम म्हणजे अर्थव्यवस्था होय.

जागतिक स्तरावर अर्थव्यवस्थेचे तीन प्रकार आहेत. खालील तक्ता पहा.

अर्थव्यवस्थेचे प्रकार

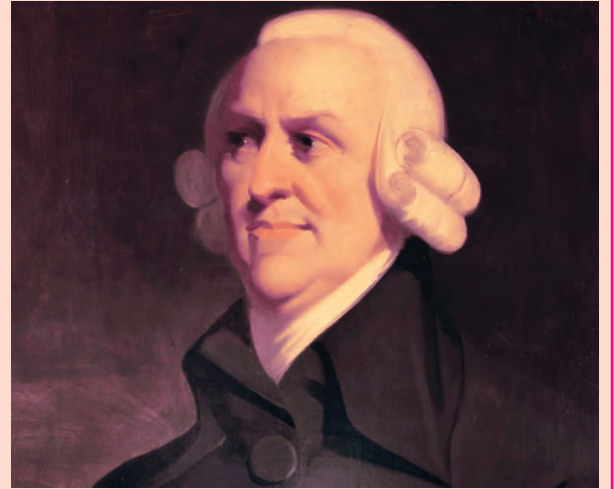
भांडवलशाही अर्थव्यवस्था	समाजवादी अर्थव्यवस्था	मिश्र अर्थव्यवस्था
<ul style="list-style-type: none"> भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेत उत्पादनांच्या साधनांची मालकी आणि व्यवस्थापन खासगी व्यक्तींकडे असते. कमाल नफा मिळवणे, हा भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेतील मुख्य हेतू असतो. <p>उदा., जर्मनी, जपान, अमेरिकेची संयुक्त संस्थाने इत्यादी देशांनी ही अर्थव्यवस्था स्वीकारली आहे.</p>	<ul style="list-style-type: none"> समाजवादी अर्थव्यवस्थेत उत्पादनाचे घटक एकत्रितरीत्या संपूर्ण समाजाच्या मालकीचे असतात, म्हणजेच सरकारी मालकीचे असतात. सामाजिक कल्याण साधणे हा समाजवादी अर्थव्यवस्थेचा मुख्य हेतू असतो. <p>उदा., चीन, रशिया इत्यादी देशांनी ही अर्थव्यवस्था स्वीकारली आहे.</p>	<ul style="list-style-type: none"> या अर्थव्यवस्थेत सार्वजनिक व खासगी क्षेत्रांचे सहअस्तित्व असते. या अर्थव्यवस्थेत नफा व सामाजिक कल्याण यांचा योग्य सहसंबंध राखला जातो. <p>उदा., भारत, स्वीडन, युनायटेड किंगडम इत्यादी देशांनी ही अर्थव्यवस्था स्वीकारली आहे.</p>

अर्थव्यवस्थेची प्रमुख वैशिष्ट्ये

माहीत आहे का तुम्हांला ?

अँडम स्मिथ यांना अर्थशास्त्राचे जनक मानले जाते. त्यांच्या 'राष्ट्रांची संपत्ती' (Wealth of Nations) या १७७६ साली प्रकाशित झालेल्या ग्रंथात त्यांनी 'अर्थशास्त्र हे संपत्तीचे शास्त्र आहे' अशी व्याख्या केली आहे.

हे नेहमी लक्षात ठेवा.

- ❖ अर्थशास्त्र हा महत्त्वपूर्ण सामाजिक विषय आहे.
- ❖ विविध व्यवसाय, वित्तपुरवठा, प्रशासन, कायदा, तसेच आपल्या दैनंदिन कार्यक्षेत्रात अर्थशास्त्राचा मोठ्या प्रमाणात उपयोग केला जातो.
- ❖ मानवाच्या सामाजिक प्रगतीमध्ये अर्थशास्त्राचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे.

अर्थव्यवस्थेचे जागतिकीकरण :

सध्याची आर्थिक धोरणे ही अर्थव्यवस्थेला जागतिकीकरणाकडे घेऊन जात आहेत. जागतिकीकरण म्हणजे वैश्विक अर्थव्यवस्थेची निर्मितीच होय. वैश्विक अर्थव्यवस्था

ही अशी सीमारहित अर्थव्यवस्था असते, की जेथे नैसर्गिक साधनसंपत्ती, नफा, सेवा, भांडवल, श्रम आणि तंत्रज्ञानाचा प्रवाह मुक्तपणे देशांच्या सीमापार जात असतो.

जागतिकीकरण म्हणजे देशाच्या अर्थव्यवस्थेला जागतिक अर्थव्यवस्थेशी एकरूप करणे होय. यामध्ये मुक्त व्यापार असतो व गुंतवणुकीवरील सर्व बंधने काढून टाकली जातात.

अर्थव्यवस्थेची कार्ये :

प्रत्येक देशाची अर्थव्यवस्था वेगळी असते. तरीही प्रत्येक अर्थव्यवस्थेची प्रमुख कार्ये ठरलेली असतात. अर्थव्यवस्थेची काही कार्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

- ❖ कोणत्या वस्तूचे किती उत्पादन करायचे याचा निर्णय घेणे.
- ❖ उत्पादनखर्चात जास्तीत जास्त काटकसर करणे.

- ❖ राष्ट्रीय उत्पन्नाचे सामाजिक व आर्थिक न्यायानुसार वाटप करणे.
- ❖ भविष्यकाळातील आर्थिक गरजा भागवण्यासाठी योग्य ती तरतूद करून ठेवणे.
- ❖ उत्पादन कोणासाठी करावे याबाबत निर्णय घेणे.

अशाप्रकारे अमर्याद गरजा व मर्यादित साधने यांचा मेळ घालण्याचा प्रयत्न अर्थव्यवस्थेत केला जातो.

पहा बरे जमते का ?

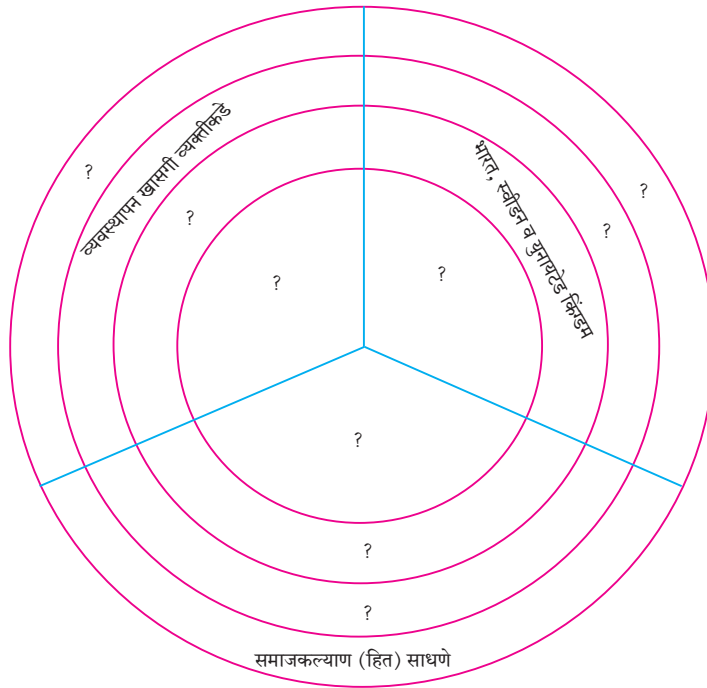
समजा तुम्ही कृषिप्रधान देशाचे अर्थमंत्री आहात. देशाच्या सर्वांगीण विकासाला प्राधान्यक्रम देऊन किमान पाच कलमी कार्यक्रम आखा.

स्वाध्याय

प्रश्न १. वर्तुळातील प्रश्नचिन्हांच्या जागी योग्य माहिती भरून अर्थव्यवस्थेचे प्रकार स्पष्ट करा.

प्रश्न ३. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- व्यक्तिगत किंवा कौटुंबिक व्यवस्थापन कोणत्या आर्थिक घटकांशी संबंधित असते ?
- अर्थशास्त्र ही संज्ञा कोणत्या ग्रीक शब्दापासून बनली आहे ?
- भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेत उत्पादनांच्या साधनांची मालकी आणि व्यवस्थापन कोणाकडे असते ?
- जागतिकीकरण म्हणजे काय ?

उपक्रम :

- कोणत्याही एका भारतीय अर्थशास्त्रज्ञाची व त्याच्या अर्थशास्त्रातील योगदानाबद्दलची माहिती मिळवून वर्गात सादर करा.
- तुमच्या कुटुंबाचे उत्पन्न व खर्च यांचा विचार करून जमाखर्च पत्रक तयार करा.

***

प्रश्न २. स्पष्टीकरण लिहा.

- अर्थव्यवस्थेची सुरुवात घरापासून होते.
- भारताची अर्थव्यवस्था मिश्र स्वरूपाची आहे.
- अर्थव्यवस्थेनुसार जगातील देशांचे तीन गट पडतात.

